

บทที่ 5

ลักษณะร้อยกรองของสุนทรภู่

สุนทรภู่แต่งร้อยกรองเพียง ๓ ประเภทเท่านั้นคือ กลอน โคลง และกาพย์ และในจำนวนร้อยกรองทั้ง ๓ ประเภทนี้ปรากฏว่าเป็นกลอนเสียเป็นส่วนใหญ่ ร้อยกรองของสุนทรภู่ไม่ว่าจะเป็นกลอน โคลง หรือกาพย์ ต่างก็มีลักษณะเฉพาะซึ่งไม่เหมือนใคร ดังจะได้วิเคราะห์ลักษณะร้อยกรองของสุนทรภู่โดยละเอียดต่อไป

ลักษณะกลอนของสุนทรภู่

กลอนที่สุนทรภู่แต่งนั้นเรียกชื่อกันหลายอย่างเช่นกลอนสุภาพ กลอนแปด และกลอนตลาด เป็นต้น ผู้ที่เคยอ่านกลอนของสุนทรภู่ต่างให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้อย่าง เป็นดังนี้

พระยาอุปกิตศิลปสาร กล่าวว่า “กลอนสุภาพนี้มีข้อบังคับอย่างเดียวกับกลอน ๘ ทั้งนี้แต่จำนวนที่นับว่าสี่เสานั้นได้แก่จำนวนของท่านสุนทรภู่ ผู้เป็นกวีเลิศในทางนี้ และข้อบังคับที่ได้อธิบายไว้ในข้อ ๘ นั้น โดยมากก็ยึดเอาแบบแผนในหนังสือของท่านเป็นเกณฑ์” (หลักฐานไทย หน้า ๓๗๐-๓๗๑)

สุภชัย รัตนโกมุท และ สะอาด อินทสาธา กล่าวว่าถึงลักษณะที่ดีเด่นของกลอนสุนทรภู่ว่า “สัมผัสในมีอยู่ทุกวรรค เพิ่มความไพเราะมากขึ้น ใครอ่านกลอนสุนทรภู่ก็จะติดใจในเรื่องสัมผัสในส่วนสัมผัสนอกก็เป็นระเบียบสม่ำเสมอ ไม่ยอมให้เสียสัมผัสได้เลย จึงมีผู้นิยมแต่งเลียนแบบกันมาก” และได้กล่าวถึงเสียงวรรณยุกต์ในกลอนของสุนทรภู่ว่า “คำสุดท้ายวรรควันมักจะเป็นคำที่มีสูงเสมอหรือไม้ก็เสียงกลาง กลอนสุนทรภู่จึงมีเสียงขึ้น ๆ ลง ๆ ไพเราะทุกวรรคทุกตอน หลังไหลออกมาเหมือนดนตรี ใคร ๆ ก็ชอบฟังกลอนของสุนทรภู่ (ประวัติวรรณคดีไทย หน้า ๑๔๒)

กุหลาบ มอฬิกะมาศ กล่าวว่าถึงกระบวนการกลอนของสุนทรภู่ว่า “การแต่งกลอนมีมาก่อนสมัยสุนทรภู่ แต่สุนทรภู่ทำให้กลอนไพเราะขึ้นอย่างยิ่งด้วยการเพิ่มสัมผัสในเข้าไปในกลอนแปด จึงมีผู้ยกย่องสุนทรภู่ว่าเป็นเอกในทางแต่งกลอนแปด เป็นแบบแผนการแต่งที่มีผู้ดำเนินตามมาตลอดจนบัดนี้” (วรรณกรรมไทย หน้า ๑๓๗)

และม.จ.จันทร์จิรายุ วัชนี ทรงแสดงถึงช่วงจังหวะของกลอนสุนทรภู่ว่า “รวมตากลอนแปดมักจะวรรคระหว่างคำที่ ๓ และที่ ๔ และระหว่างคำที่ ๕ และที่ ๖ เพราะทุกวันนี้เรานิยมแต่ง

กลอนมธุรสวาทิ (กลอนสุนทรภู่ แต่นี้เรียกชื่อตามสมัยอยุธยา)" (แต่งโคลงคำขวัญประมวณมารค หน้า ๒๗)

จากความเห็นของท่านผู้รู้คงได้กล่าวมานี้ ชวนให้น่าคิดว่าลักษณะกลอนของสุนทรภู่ที่แท้จริงนั้นเป็นอย่างไร ตามปกติเมื่อพิจารณาวิจัยการประสมบทกลอนก็มักดูจำนวนพยางค์ในกลอนแต่ละวรรค ช่วงจังหวะของกลอน ลักษณะสัมผัสนอกสัมผัสใน และเสียงวรรณยุกต์ของคำท้ายวรรค เป็นต้น ฉะนั้นการที่จะทราบลักษณะกลอนที่แท้จริงของสุนทรภู่ จึงจำเป็นต้องวิเคราะห์หาความถี่ของลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏในกลอนของท่าน และโดยเหตุที่กลอนนิราศเป็นวรรณกรรมที่สุนทรภู่เขียนมาตั้งแต่ยังหนุ่มจนถึงบั้นปลายของชีวิต นับว่าเป็นตัวแทนผลงานประเภทกลอนของท่านได้อย่างแท้จริง ฉะนั้นจึงขอเสนอผลการวิเคราะห์ลักษณะกลอนจากนิราศของสุนทรภู่ดังต่อไปนี้

ตาราง ๑ แสดงความยาวของนิราศแต่ละเรื่อง

เรื่อง	ความยาว			
	บท	คำกลอน	วรรค	อันดับ
นิราศเมืองแกลง	248	496	991	1
นิราศพระบาท	231	462	923	3
นิราศภูเขาทอง	88	176	351	8
ว่าพันพิลาป	212	424	847	5
นิราศวัดเจ้าฟ้า	234	468	935	2
นิราศอิเหนา	101	202	403	7
นิราศพระประธม	224	448	895	4
นิราศเมืองเพชร	209	418	835	6
รวม	1547	3094	6180	

๑. จำนวนพยางค์ ในกลอนแต่ละวรรค

จากการแจกนับกลอนนิราศของสุนทรภู่ทุกเรื่องและทุกวรรคแล้ว ปรากฏผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังตารางต่อไปนี้

* ครอบคลุม ของธิดา หินจุฬาลง และประทีป วาทิกคินกร คำาการะบวนวิชา TH 256: รัชการอง และการแต่ง มหาวิทยาลัยรามคำาแหง พ.ศ. ๒๕๐๖

๒. แสดงจำนวนพยางค์ในกลอนแต่ละวรรค

เรื่อง	จำนวนวรรคและอัตราส่วนร้อย					
	7 พยางค์	8 พยางค์	9 พยางค์	10 พยางค์	11 พยางค์	รวม
นิราศเมืองแกลง	2	728	255	6	—	991
	.20	73.46	25.93	61	—	100
นิราศพระบาท	2	594	319	8	—	923
	.22	64.36	34.56	.87	—	100
นิราศภูเขาทอง	1	223	120	7	—	351
	.28	63.53	34.19	1.99	—	100
รำพันพิลาป	1	480	320	45	1	847
	.12	56.67	37.78	5.31	.12	100
นิราศวัดเจ้าฟ้า	2	619	301	13	—	935
	.21	66.20	32.19	1.39	—	100
นิราศอิเหนา	2	280	115	5	1	403
	.50	69.48	28.54	1.24	.25	100
นิราศพระปฐม	—	622	258	14	1	895
	—	69.50	28.83	1.56	.11	100
นิราศเมืองเพชร	2	575	252	6	—	835
	.24	68.86	30.18	.72	—	100
รวม	12	4121	1940	104	3	6180
	.20	66.68	31.39	1.68	.05	100

จากตาราง ๒ แสดงให้เห็นว่าสุนทรภู่เขียนกลอนวรรคละ ๘ พยางค์มากที่สุด (๖๖.๖๘%) รองลงมาคือ ๙ พยางค์ (๓๑.๓๔%) ส่วนกลอนที่มากหรือน้อยกว่า ๘ และ ๙ พยางค์นั้น จะไม่ค่อยปรากฏ ดังจะเห็นว่าจำนวนวรรคที่มี ๑๐ พยางค์ มีน้อย (๑.๖๘%) ๗ พยางค์มีน้อยมาก (.๒๐%) และ ๑๑ พยางค์มีน้อยที่สุด (.๐๕%)

นอกจากนั้น เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบนิราศแต่ละเรื่องจะเห็นว่าในกลอนแต่ละวรรคมีจำนวนพยางค์ปรากฏสอดคล้องกับผลรวมทั้งหมด กล่าวคือ นิราศเมืองแกลงมีกลอนวรรคละ ๘ พยางค์ ถึง ๗๓.๔๖% (มากที่สุดไนจำนวน ๔ เรื่อง) รำพันพิลาปมีกลอนวรรคละ ๘ พยางค์ถึง ๕๖.๖๗% (น้อยที่สุดในจำนวน ๔ เรื่อง) ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนพยางค์อื่น ๆ แล้วจะเห็นว่าแตกต่างกันอย่างมาก ดังนั้นจึงสรุปลักษณะกลอนของสุนทรภู่ได้ประการหนึ่งว่า กลอนแต่ละวรรคจะมีจำนวน ๘ พยางค์หรือ ๔ พยางค์ สุนทรภู่จะไม่เขียนกลอนที่มีจำนวนพยางค์น้อยกว่าวรรคละ ๗ พยางค์ หรือ มากกว่าวรรคละ ๑๑ พยางค์เลย

๒. ช่วงจังหวะของกลอนในแต่ละวรรค

จากการแจกนับกลอนนิราศของสุนทรภู่ทุกเรื่องและทุกวรรคแล้ว ปรากฏผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังตารางต่อไปนี้

ตาราง ๓. แสดงช่วงจังหวะของกลอนในแต่ละวรรค

เรื่อง	จำนวนวรรคและอัตราส่วนร้อยละ					
	2/2/3	3/2/2	3/2/3	3/3/3	3/2/4	4/2/3
นิราศเมืองแกลง	2 .20	—	728 73.46	225 22.70	26 2.62	4 .40
นิราศพระบาท	2 .22	—	594 64.36	294 31.85	19 2.06	6 .65
นิราศภูเขาทอง	—	1 .28	223 63.53	103 29.34	15 4.27	2 .56
รำพันพิลาป	1 .19	—	480 56.67	259 30.58	50 5.90	11 1.30
นิราศวัดเจ้าฟ้า	2 .21	—	619 66.20	266 28.45	29 3.10	6 .64
นิราศอิเหนา	1 .25	1 .25	280 69.48	93 23.08	17 4.22	5 1.24
นิราศพระปฐม	—	—	622 69.50	228 25.47	30 3.35	—
นิราศเมืองเพชร	2 .24	—	575 68.86	221 26.47	26 3.11	5 .60
รวม	10 .16	2 .04	4121 66.68	1689 27.33	212 3.43	39 .63

ตาราง ๓. (ต่อ)

เรื่อง	จำนวนวรรคและอัตราส่วนร้อย					รวม
	3/3/4	3/4/3	4/3/3	4/2/4	4/3/4	
นิราศเมืองแกลง	4 .40	— —	2 .20	— —	— —	991 100
นิราศพระบาท	5 .54	1 .11	2 .22	— —	— —	923 100
นิราศภูเขาทอง	5 1.42	1 .28	1 .28	— —	— —	351 100
รำพันพิลาป	31 3.66	— —	10 1.18	4 .47	— —	847 100
นิราศวัดเจ้าฟ้า	8 .86	— —	4 .43	1 .11	— —	935 100
นิราศอิเหนา	3 .74	— —	1 .25	1 .25	1 .25	403 100
นิราศพระประชม	10 1.12	1 .11	3 .34	— —	1 .11	895 100
นิราศเมืองเพชร	6 .72	— —	— —	— —	— —	835 100
รวม	72 1.17	3 .05	23 .37	6 .10	2 .04	6180 100

จากตาราง ๓. แสดงว่า ช่วงจังหวะของกลอนที่สุนทรภู่นิยมเขียนมากที่สุดคือ ช่วงจังหวะแบบ ๓/๒/๓ (วรรคละ ๔ พยางค์) ซึ่งมีถึง ๖๖.๖๔% รองลงมาคือช่วงจังหวะแบบ ๓/๓/๓ (วรรคละ ๔ พยางค์) ซึ่งมี ๒๗.๓๓% ถัดมาคือ ช่วงจังหวะแบบ ๓/๒/๔ (วรรคละ ๔ พยางค์) มี ๓.๔๓% ส่วนช่วงจังหวะแบบอื่น ๆ เมื่อเทียบกับสามแบบที่กล่าวมาแล้วปรากฏว่ามีจำนวนน้อยมาก ช่วงจังหวะที่มีน้อยที่สุดคือช่วงจังหวะแบบ ๓/๒/๒ และแบบ ๔/๓/๔ ซึ่งมีเพียง .๐๔% เท่านั้น และเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบนิราศแต่ละเรื่องแล้วปรากฏว่า มีจำนวนช่วงจังหวะสอดคล้องกับผลรวมทั้งหมด ดังนั้นจึงสรุปลักษณะกลอนของสุนทรภู่ได้อีกประการหนึ่งว่า กลอนแต่ละวรรคจะมีช่วงจังหวะแบบ ๓/๒/๓ หรือ ๓/๓/๓ และสุนทรภู่จะไม่เขียนกลอนที่มีช่วงจังหวะผิดไปจากแบบทั้ง ๑๑ แบบที่ปรากฏในตาราง ๓. นี้เลย

๓. ตำแหน่งของสัมพัทธ์นอกในกลอนวรรคที่ ๒ ซึ่งรับจากวรรคที่ ๑ และในกลอนวรรคที่ ๔ ซึ่งรับจากวรรคที่ ๓

จากการแจกนับกลอนนิราศของสุนทรภู่ทุกเรื่องและทุกคำกลอนแล้ว ปรากฏผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๔. แสดงตำแหน่งของสัมพัทธ์นอกในกลอนวรรคที่ ๒ ซึ่งรับจากวรรคที่ ๑ และในกลอนวรรคที่ ๔ ซึ่งรับจากวรรคที่ ๓

เรื่อง	จำนวนแห่งและอัตราส่วนร้อย						รวม
	พยางค์ ที่ ๒	พยางค์ ที่ ๓	พยางค์ ที่ ๔	พยางค์ ที่ ๕	พยางค์ ที่ ๖	พยางค์ ที่ ๗	
นิราศเมืองแกลง	2 .40	484 97.78	3 .61	4 .81	2 .40	—	495 100
นิราศพระบาท	3 .65	443 96.10	4 .87	3 .65	7 1.52	1 .22	461 100
นิราศภูเขาทอง	—	171 97.71	2 1.14	2 1.14	—	—	175 100
รำพันพิลาป	1 .24	396 93.62	13 3.07	7 1.65	5 1.18	1 .24	423 100
นิราศวัดเจ้าฟ้า	1 .21	458 98.07	5 1.07	2 .42	1 .21	—	467 100
นิราศอิเหนา	—	189 94.03	3 1.49	6 2.99	3 1.49	—	201 100
นิราศพระปฐม	1 .22	438 97.97	2 .44	3 .66	3 .66	—	447 100
นิราศเมืองเพชร	—	404 96.88	5 1.20	4 .96	4 .96	—	417 100
รวม	8 .26	2983 96.66	37 1.20	31 1.00	25 .81	2 .06	3086 100

จากตาราง ๔. แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า ตำแหน่งของสัมพัทธ์นอกในกลอนวรรคที่ ๒ ซึ่งรับจากวรรคที่ ๑ และในกลอนวรรคที่ ๔ ซึ่งรับจากวรรคที่ ๓ นั้น คือพยางค์ที่ ๓ (ปรากฏถึง ๙๖.๖๖%) นอกจากตำแหน่งนี้แล้ว มีปรากฏที่ตำแหน่งอื่นอีกเล็กน้อยเท่านั้น ลักษณะเช่นนี้ปรากฏอย่างสอดคล้องกันในนิราศทุกเรื่อง ดังนั้นจึงสรุปลักษณะกลอนของสุนทรภู่ได้อีกประการหนึ่งว่า การส่งสัมพัทธ์นอกจากกลอนวรรคที่ ๑ หรือวรรคที่ ๓ ไปยังกลอนวรรคที่ ๒ หรือวรรคที่ ๔ ตามลำดับนั้น จะส่งไปยังพยางค์ที่ ๓ ของวรรคถัดไปเสมอ และสุนทรภู่จะไม่ส่งสัมพัทธ์นอกไปยังพยางค์อื่นใดนอกจากพยางค์ที่ ๓ ถึงพยางค์ที่ ๗ ดังปรากฏในตาราง ๔ นี้

๔. ลักษณะสัมพัทธ์ในของกลอนวรรคที่ ๑ และวรรคที่ ๓

จากการแจกนับกลอนของสุนทรภู่ทุกเรื่อง และกลอนวรรคที่ ๑ และกลอนวรรคที่ ๓ ทุกวรรคแล้ว ปรากฏผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังตารางต่อไปนี้

ตาราง ๔. แสดงลักษณะสัมพัทธ์ในของกลอนวรรคที่ ๑ และวรรคที่ ๓

เรื่อง	จำนวนวรรคและยักยาด้านร้อย							
	ช่วงแรก				ช่วงหลัง			
	สัมผัส สระ	สัมผัส พยัญชนะ	ไม่มี สัมผัส	รวม	สัมผัส สระ	สัมผัส พยัญชนะ	ไม่มี สัมผัส	รวม
นิราศเมืองแกลง	325 65.66	119 24.04	51 10.30	495 100	350 70.70	101 20.40	44 8.90	495 100
นิราศพระบาท	423 91.76	25 5.42	13 2.82	461 100	417 90.46	31 6.72	13 2.82	461 100
นิราศภูเขาทอง	160 91.43	7 4.00	8 4.57	175 100	148 84.57	19 10.86	8 4.57	175 100
รำพันพิลาป	362 85.58	34 8.04	27 6.38	423 100	351 82.98	50 11.82	22 5.20	423 100
นิราศวัดเจ้าฟ้า	439 94.00	3 .64	25 5.35	467 100	457 97.86	4 .86	6 1.28	467 100
นิราศอิเหนา	189 94.03	2 .99	10 4.98	201 100	193 96.02	2 .99	6 2.99	201 100
นิราศพระปฐม	425 95.08	7 1.57	15 3.36	447 100	437 97.76	6 1.34	4 .89	447 100
นิราศเมืองเพชร	392 94.00	9 2.16	16 3.84	417 100	384 92.09	19 4.56	14 3.36	417 100
รวม	2715 8.798	206 6.67	165 5.35	3086 100	2737 88.69	232 7.52	117 3.79	3086 100

จากตาราง ๔. แสดงว่าสัมพัทธ์ในของกลอนวรรคที่ ๑ และวรรคที่ ๓ ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกันนั้น ช่วงแรกเป็นสัมผัสสระมากที่สุด (๘๘.๕๔%) ที่เหลือเป็นสัมผัสพยัญชนะ ๖.๖๗% และไม่มีสัมผัส ๕.๓๕% ส่วนช่วงหลังเป็นสัมผัสสระมากที่สุดเช่นเดียวกับช่วงแรก คือ ๘๘.๖๕% เป็นสัมผัสพยัญชนะ ๗.๕๒% และไม่มีสัมผัสเพียง ๓.๘๓% เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบนิราศแต่ละเรื่องแล้วปรากฏว่าสัมพัทธ์ในของกลอนทั้งสองช่วงเป็นสัมผัสสระมากที่สุด ส่วนสัมผัสพยัญชนะกับไม่มีสัมผัสนั้น มีจำนวนใกล้เคียงกัน บางเรื่องอาจจะเป็นสัมผัสพยัญชนะมากกว่าไม่มีสัมผัส แต่บางเรื่องแบบไม่มีสัมผัสก็มากกว่าแบบสัมผัสพยัญชนะ ดังนั้นจึงสรุปลักษณะกลอนของสุนทรภู่ได้อีกประการหนึ่งว่า สัมพัทธ์ในของกลอนวรรคที่ ๑ และวรรคที่ ๓ มีลักษณะเป็นสัมผัสสระทั้งช่วงแรกและช่วงหลัง

๕. ลักษณะสัมพัทธ์ในของกลอนวรรคที่ ๒ และวรรคที่ ๔

จากการแจกนับกลอนของสุนทรภู่ทุกเรื่อง และกลอนวรรคที่ ๒ และวรรคที่ ๔ ทุกวรรค แล้ว ปรากฏผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังตารางต่อไปนี้

ตาราง ๖. แสดงลักษณะสัมพัทธ์ในของกลอนวรรคที่ ๒ และวรรคที่ ๔

เรื่อง	จำนวนวรรคและอัตราส่วนร้อยละ							
	ช่วงแรก				ช่วงหลัง			
	สัมผัสสระ	สัมผัสพยัญชนะ	ไม่มีสัมผัส	รวม	สัมผัสสระ	สัมผัสพยัญชนะ	ไม่มีสัมผัส	รวม
นิราศเมืองแกลง	47 9.48	320 64.52	129 26.00	496 100	433 87.30	36 7.26	27 5.44	496 100
นิราศพระบาท	86 18.61	311 67.32	65 14.07	462 100	412 89.18	19 4.11	31 6.71	462 100
นิราศภูเขาทอง	9 5.11	106 60.23	61 34.66	176 100	148 84.09	13 7.39	15 8.52	176 100
รำพันพิลาป	91 21.46	270 63.68	63 14.86	424 100	328 77.36	35 8.25	61 14.38	424 100
นิราศวัดเจ้าฟ้า	10 2.14	322 68.80	136 29.06	468 100	462 98.72	—	6 1.28	468 100
นิราศอิเหนา	21 10.40	113 55.94	68 33.66	202 100	200 99.01	2 .09	—	202 100
นิราศพระปฐม	7 1.56	426 95.09	15 3.35	448 100	438 97.77	6 1.34	4 .89	448 100
นิราศเมืองเพชร	9 2.15	393 94.02	16 3.83	418 100	393 94.02	20 4.78	5 1.20	418 100
รวม	280 9.05	2261 73.08	553 17.87	3094 100	2814 90.95	131 4.23	149 4.82	3094 100

จากตาราง ๖. แสดงว่าสัมผัสในของกลอนวรรคที่ ๒ และวรรคที่ ๔ ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกันนั้น ช่วงแรกเป็นสัมผัสพยัญชนะมากที่สุด (๗๓.๐๘%) รองลงมาเป็นแบบไม่มีสัมผัส (๑๗.๘๗%) และเป็นสัมผัสสระน้อยที่สุด (๙.๐๕%) ส่วนช่วงหลังเป็นสัมผัสสระมากที่สุดถึง ๙๐.๙๕% ที่เหลือเป็นแบบไม่มีสัมผัสและแบบสัมผัสพยัญชนะ มีจำนวนใกล้เคียงกันคือ ๔.๘๒% และ ๔.๒๓% ตามลำดับ เพื่อพิจารณาเปรียบเทียบนิราศแต่ละเรื่องแล้วปรากฏว่ามีลักษณะสัมผัสในสอดคล้องกับผลรวมทั้งหมด ดังนั้นจึงสรุปลักษณะกลอนของสุนทรภู่ได้อีกประการหนึ่งว่า สัมผัสในของกลอนวรรคที่ ๒ และวรรคที่ ๔ นั้น ช่วงแรกเป็นสัมผัสพยัญชนะมากที่สุดและอาจเป็นแบบไม่มีสัมผัสได้บ้าง ส่วนกลอนช่วงหลังเป็นแบบสัมผัสสระ

๖. เสียงวรรณยุกต์ของคำท้ายวรรคในวรรคที่ ๑ วรรคที่ ๒ วรรคที่ ๓ และวรรคที่ ๔

จากการแจกนับกลอนนิราศของสุนทรภู่ทุกเรื่องและทุกวรรคแล้ว ปรากฏผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังตารางต่อไปนี้

ตาราง ๗. แสดงเสียงวรรณยุกต์ของคำท้ายวรรคในวรรคที่ ๑

เรื่อง	จำนวนวรรคและอัตราส่วนร้อย					รวม
	เสียง สามัญ	เสียง เอก	เสียง โท	เสียง ตรี	เสียง จัตวา	
นิราศเมืองแกลง	2 .81	66 26.72	87 35.22	45 18.22	47 19.03	247 100
นิราศพระบาท	7 3.04	62 25.10	91 39.57	43 18.70	27 11.74	230 100
นิราศภูเขาทอง	2 2.30	17 19.54	35 40.23	17 19.54	16 18.39	87 100
รำพันพิลาป	—	62 29.38	60 28.44	49 23.22	40 18.96	211 100
นิราศวัดเจ้าฟ้า	—	80 34.33	82 35.19	40 17.17	31 13.30	233 100
นิราศอิเหนา	—	30 30.00	29 29.00	19 19.00	22 22.00	100 100
นิราศพระปฐม	—	60 26.91	83 37.22	47 21.08	33 14.80	223 100
นิราศเมืองเพชร	2 .96	64 30.71	62 29.21	42 20.19	38 18.27	208 100
รวม	13 .84	441 28.65	529 34.37	302 19.62	254 16.50	1539 100

จากตาราง ๗. แสดงว่าเสียงวรรณยุกต์ของคำท้ายวรรคที่ ๑ เป็นเสียงโทมากที่สุด (๓๔.๓๗%) รองลงมาคือเสียงเอก (๒๘.๖๕%) เสียงตรี (๑๙.๖๒%) เสียงจัตวา (๑๖.๕๐%) และที่น้อยที่สุดคือเสียงสามัญ (.๘๔%) เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบนิราศแต่ละเรื่องแล้วเห็นว่าสอดคล้องกับผลรวมทั้งหมด แต่เสียงโทก็ได้เป็นเสียงที่ปรากฏมากที่สุดของทุกเรื่อง ดังจะเห็นว่ารำพันพิลาปเป็นเสียงเอกมากที่สุด (๒๙.๓๔%) รองลงมาคือเสียงโท (๒๘.๕๔%) และนิราศอิเหนาเป็นเสียงเอกมากที่สุด (๓๐.๐๐%) รองลงมาคือเสียงโท (๒๙.๐๐%) จากลักษณะดังกล่าวนี้จึงพอสรุปลักษณะกลอนของสุนทรภู่ได้อีกประการหนึ่งว่า นิยมใช้เสียงโทกับเสียงเอกเป็นเสียงคำท้ายวรรค วรรคที่ ๑ มากที่สุด และนิยมใช้เสียงตรีกับเสียงจัตวาเป็นเสียงคำท้ายวรรคที่ ๑ บ้างพอสมควร ส่วนเสียงสามัญนั้นไม่นิยมใช้ มีนิราศอยู่ถึง ๔ เรื่องที่สุนทรภู่ไม่ใช้เสียงสามัญเป็นคำท้ายวรรคที่ ๑ เลย

ตาราง ๔. แสดงเสียงวรรณยุกต์ของคำท้ายวรรคในวรรคที่ ๒

เรื่อง	จำนวนวรรคและอัตราส่วนร้อยละ					
	เสียง สามัญ	เสียง เอก	เสียง โท	เสียง ตรี	เสียง จัตวา	รวม
นิราศเมืองแกลง	—	4	3	—	241	248
	—	1.61	1.21	—	97.18	100
นิราศพระบาท	—	8	32	—	191	231
	—	3.46	13.85	—	82.68	100
นิราศภูเขาทอง	—	6	5	—	77	88
	—	6.82	5.68	—	87.50	100
ว่าพันพิลาป	—	8	2	—	202	212
	—	3.77	.94	—	95.28	100
นิราศวัดเจ้าฟ้า	—	9	4	—	221	234
	—	3.85	1.71	—	94.44	100
นิราศยี่เอนา	—	6	2	—	93	101
	—	5.41	1.80	—	83.78	100
นิราศพระปฐม	—	1	6	—	217	224
	—	.45	2.68	—	96.88	100
นิราศเมืองเพชร	—	15	2	—	192	209
	—	7.18	.96	—	91.87	100
รวม	—	57	56	—	1434	1547
	—	3.68	3.62	—	92.70	100

จากตาราง ๔. แสดงว่าเสียงวรรณยุกต์ของคำท้ายวรรคที่ ๒ เป็นเสียงจัตวามากที่สุด (๘๒.๗๐%) รองลงมาคือเสียงเอก (๓.๖๘%) และเสียงโท (๓.๖๒%) ส่วนเสียงสามัญและเสียงตรีนั้น ไม่มีปรากฏเลย ซึ่งเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบนิราศแต่ละเรื่องแล้วก็ได้ผลสอดคล้องกัน ดังนั้นจึงสรุปลักษณะกลอนของสุนทรภู่ได้อีกประการหนึ่งว่า นิยมใช้เสียงจัตวาเป็นเสียงวรรณยุกต์ของคำท้ายวรรคที่ ๒ มากที่สุด และใช้เสียงเอกกับเสียงโทเป็นเสียงคำท้ายวรรคที่ ๒ บ้าง เป็นบางครั้ง ส่วนเสียงสามัญและเสียงตรีนั้น สุนทรภู่ไม่ใช้เป็นเสียงคำท้ายวรรคที่ ๒ เลย .

ตาราง ๘. แสดงเสียงวรรณยุกต์ของคำท้ายวรรคในวรรคที่ ๓

เรื่อง	จำนวนวรรคและอัตราส่วนร้อย					
	เสียง สามัญ	เสียง เอก	เสียง โท	เสียง ตรี	เสียง จัตวา	รวม
นิราศเมืองแกลง	245	—	—	3	—	248
	98.79	—	—	1.21	—	100
นิราศพระบาท	224	—	—	7	—	231
	96.97	—	—	3.03	—	100
นิราศภูเขาทอง	77	—	—	11	—	88
	87.50	—	—	12.50	—	100
รำพันพิลาป	192	—	—	20	—	212
	90.57	—	—	9.43	—	100
นิราศวัดเจ้าฟ้า	212	—	—	22	—	234
	90.60	—	—	9.40	—	100
นิราศอิเหนา	86	—	—	15	—	101
	77.48	—	—	13.51	—	100
นิราศพระประธม	210	—	—	14	—	224
	93.75	—	—	6.25	—	100
นิราศเมืองเพชร	181	—	—	28	—	209
	86.60	—	—	13.40	—	100
รวม	1427	—	—	120	—	1547
	92.24	—	—	7.76	—	100

จากตาราง ๘. แสดงว่าเสียงวรรณยุกต์ของคำท้ายวรรคที่ ๓ เป็นเสียงสามัญมากที่สุด (๙๒.๒๔%) เหลือนอกนั้นเป็นเสียงตรีบ้างเล็กน้อย (๗.๗๖%) ส่วนเสียงอื่น ๆ ไม่ปรากฏว่ามีอยู่เลย ซึ่งเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบนิราศแต่ละเรื่องแล้วปรากฏว่าสอดคล้องกับผลรวมทั้งหมด ดังนั้นจึงสรุปลักษณะกลอนของสุนทรภู่ได้อีกประการหนึ่งว่า นิยมใช้เสียงสามัญเป็นเสียงวรรณยุกต์ของคำท้ายวรรคที่ ๓ มากที่สุดและใช้เสียงตรีเป็นเสียงคำท้ายวรรคที่ ๓ บ้างเป็นบางครั้ง ส่วนเสียงอื่น ๆ นอกจากนั้น สุนทรภู่ไม่ใช้เป็นเสียงคำท้ายวรรคที่ ๓ เลย

ตาราง ๓๐. แสดงเสียงวรรณยุกต์ของคำท้ายวรรคในวรรคที่ ๔

เรื่อง	จำนวนวรรคและอัตราส่วน ร้อย					
	เสียง สามัญ	เสียง เอก	เสียง โท	เสียง ตรี	เสียง จัตวา	รวม
นิราศเมืองแกลง	245	—	—	3	—	248
	98.79	—	—	1.21	—	100
นิราศพระบาท	228	—	—	3	—	231
	98.70	—	—	1.30	—	100
นิราศภูเขาทอง	80	—	—	8	—	88
	90.91	—	—	9.09	—	100
รำพันพิลาป	201	—	—	11	—	212
	94.81	—	—	5.19	—	100
นิราศวัดเจ้าฟ้า	217	2	1	14	—	234
	92.74	.85	.43	5.98	—	100
นิราศอิเหนา	91	—	—	10	—	101
	81.99	—	—	9.01	—	100
นิราศพระประธม	219	—	—	5	—	224
	97.77	—	—	2.23	—	100
นิราศเมืองเพชร	184	—	—	25	—	209
	88.04	—	—	11.96	—	100
รวม	1465	2	1	79	—	1547
	94.70	.13	.06	5.11	—	100

จากตาราง ๓๐. แสดงว่าเสียงวรรณยุกต์ของคำท้ายวรรคที่ ๔ เป็นเสียงสามัญมากที่สุด (๙๔.๗๐%) รองลงมาคือเสียงตรี แต่ก็มีเพียง ๕.๑๑% เท่านั้น นอกจากนั้นยังมีที่เป็นเสียงเอกและเสียงโทอยู่บ้างแต่นับว่าน้อยที่สุด คือเสียงเอกมี .๑๓% และเสียงโทมีเพียง .๐๖% ซึ่งเสียงทั้งสองนี้มีปรากฏในนิราศวัดเจ้าฟ้าเพียงเรื่องเดียวเท่านั้น ส่วนนิราศเรื่องอื่น ๆ อีก ๗ เรื่อง ล้วนมีลักษณะสอดคล้องกับผลรวมทั้งสิ้น ดังนั้นจึงสรุปลักษณะกลอนของสุนทรภู่ได้อีกประการหนึ่งว่านิยมใช้เสียงสามัญเป็นเสียงคำท้ายวรรคที่ ๔ มากที่สุด และใช้เสียงตรีเป็นเสียงคำท้ายวรรคที่ ๔ บ้างเป็นบางครั้ง นอกจากนั้นแล้วสุนทรภู่ไม่นิยมใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่ใช้เสียงจัตวาเป็นเสียงคำท้ายวรรคที่ ๔ เลย

๘. เสียงซึ่งใช้เป็นสัมพัทธ์ระหว่างบท

จากการแจกนับกลอนนิวาตของสุนทรภู่ทุกเรื่องและทุกบทแล้ว ปราบกฎผลการวิเคราะห์ข้อ
มูลดังตารางต่อไปนี้

ตาราง ๑๑. แสดงเสียงซึ่งใช้เป็นสัมพัทธ์ระหว่างบท

เรื่อง	นิวาตในองค์แรกของ	นิวาตพระบาท	นิวาตผู้เข้าเฝ้า	ราชนิพนธ์	นิวาตผู้แต่ง	นิวาตผู้แต่ง ๑	นิวาตพระประยูร	นิวาตในองค์พระ	รวม	ยติว่าส่วนร้อย
เสียง										
อก	—	—	1	—	—	—	—	2	3	.19
อง	6	5	1	1	5	1	5	1	25	1.62
อจ	1	1	—	1	—	3	—	1	7	.45
อน	9	6	4	5	3	1	7	3	38	2.47
อบ	—	—	—	1	—	—	—	—	1	.06
อม	4	4	—	4	4	2	—	4	22	1.43
อว	1	5	—	6	3	3	5	4	27	1.75
อวน	—	—	1	—	2	3	7	2	15	.97
อวม	—	—	—	—	—	—	—	1	1	.06
อวย	—	—	—	—	1	—	1	—	2	.13
คธ	3	1	—	2	—	1	—	2	9	.58
ชง	8	4	5	8	6	4	8	5	48	3.19
อน	9	7	5	11	11	6	12	6	67	4.35
อม	1	2	—	2	2	—	4	1	12	.78
อญ	3	—	—	2	2	2	3	5	17	1.10
อช	—	—	1	1	1	—	—	—	3	.19
อช	1	—	1	—	2	1	—	1	6	.38
อจ	4	9	—	3	8	5	5	5	39	2.53
อค	—	—	2	1	—	1	1	—	5	.32
อน	11	20	4	18	4	6	10	4	77	5.00
อน	—	1	—	1	1	—	—	1	4	.25
อน	5	5	—	1	4	—	1	—	16	1.04
อญ	47	22	14	13	30	15	25	20	186	12.09
อว	3	3	1	1	—	—	1	3	12	.78

ตาราง ๑๑. (ต่อ)

เขต	นครเมืองทอง	นครพระบาท	นครสุพรรณ	ราชบุรี	นครวัดไชยฯ	นครสุพรรณ	นครพระประทุม	นครเมืองพรหม	รวม	อัตราส่วนร้อยละ
ธ	29	18	15	23	26	7	30	17	165	10.72
ธก	14	12	1	1	6	—	3	1	38	2.47
ธกน	10	8	2	12	4	1	9	15	61	3.96
ธกม	3	8	2	3	3	—	4	2	25	1.62
ธกย	17	21	6	19	14	5	11	8	101	6.56
ธว	—	4	—	4	4	—	5	1	18	1.71
ธอ	—	—	—	—	—	—	—	1	1	.06
ธอง	1	2	—	1	4	—	2	—	10	.65
ธค	—	—	1	—	1	—	—	2	4	.25
ธน	1	5	1	2	6	1	1	5	22	1.43
ธม	1	—	—	1	1	2	2	2	9	.58
ธว	—	—	—	—	—	—	2	2	4	.25
ธอ	7	5	3	19	4	2	6	10	56	3.64
ธน	—	—	—	—	1	—	—	1	2	.13
ธก	1	—	—	1	1	—	—	1	4	.25
ธอง	2	4	—	—	1	1	1	3	12	.77
ธม	—	1	—	—	—	1	1	—	3	.19
ธอ	—	2	—	1	—	—	1	1	5	.32
ธน	1	1	3	1	4	—	4	3	17	1.04
ธว	1	—	—	2	3	1	—	1	8	.52
ธค	—	—	—	1	—	—	—	1	2	.13
ธน	—	—	—	1	3	—	—	3	7	.45
ธม	—	2	—	1	1	—	—	2	6	.39
ธอ	—	1	1	1	3	—	1	3	10	.65
ธอง	—	—	—	—	1	—	1	—	2	.13
ธน	—	—	—	1	—	1	3	1	6	.39

ตาราง ๑๑. (ต่อ)

ชื่อ	วัด	วัดพระบาท	วัดสุทธาวาส	วัดป่าเลไลยก์	วัดวัดป่า	วัดวัดป่า	วัดพระบาท	วัดวัดป่า	รวม	ค่าส่วนร่วม
เอ็ก	—	—	—	—	—	—	—	1	1	.06
เอ็ง	—	—	1	1	—	—	—	—	2	.13
เอค	—	—	—	—	1	—	—	—	1	.06
เอณ	4	4	4	5	2	3	1	2	25	1.62
เอม	—	—	—	1	—	—	—	1	2	.13
เอ	3	—	—	—	—	—	—	—	3	.19
เอง	—	1	—	—	—	1	1	3	6	.39
เอณ	3	1	—	1	2	—	1	3	11	.71
เอม	—	—	—	—	—	—	1	—	1	.06
เอย	3	2	1	1	3	3	3	6	22	1.43
เอว	—	1	—	—	—	—	1	—	2	.13
เออ	—	—	—	—	—	—	—	1	1	.06
เอา	1	1	1	1	—	1	1	1	7	.45
เอะ	—	—	—	1	1	—	—	—	2	.13
เอ้ง	—	—	—	1	1	—	—	—	2	.13
เอณ	1	6	—	2	2	4	3	3	21	1.36
เอม	—	—	—	1	—	—	2	—	3	.19
เอย	—	1	—	1	1	—	—	1	4	.25
เอง	2	7	—	7	1	3	3	1	26	1.68
เอณ	3	2	1	1	5	1	1	2	16	1.04
เอม	—	—	—	—	—	1	—	—	1	.06
เอว	—	2	1	—	1	1	1	—	6	.39
เออ	4	2	2	2	5	—	4	4	22	1.43
เออ	4	—	1	1	4	—	1	1	12	.78
เออ	2	2	—	—	—	1	2	1	8	.52
แอ	1	3	—	1	3	—	—	3	12	.78
แอ	6	3	—	2	5	1	—	3	20	1.30

ตาราง ๑๑. (ต่อ)

เสียง	นิราศเมืองแกลง	นิราศพระบาท	นิราศภูเขาทอง	ราชนิพนธ์	นิราศวัดเจ้าฟ้า	นิราศอินทนา	นิราศพระปฐม	นิราศเมืองเพชร	รวม	อัตราส่วนร้อยละ
แอน	1	—	—	—	3	1	2	—	7	.45
แอม	1	—	—	—	2	—	—	—	3	.19
แอว	—	1	—	—	—	—	—	1	2	.13
แอะ	—	—	—	—	—	—	—	1	1	.06
โอ	—	—	—	1	4	—	1	3	9	.58
โอง	2	—	—	—	—	—	4	—	6	.39
โอน	1	1	—	1	1	—	3	2	9	.58
โอม	—	1	—	2	5	1	4	1	14	.90
โอย	1	—	—	—	1	3	2	2	9	.58
									1539	100

จากตาราง ๑๑. แสดงว่าเสียงซึ่งสุนทรภู่ใช้เป็นสัมผัสระหว่างบทมากที่สุดคือเสียงอัย (๑๒.๐๔%) รองลงมาคือเสียง อา (๑๐.๗๔%) เสียงอาย (๖.๕๖%) เสียงอัน (๕.๐๐%) เสียงออน (๔.๓๕%) เสียงอาน (๓.๙๖%) เสียงอิ (๓.๖๔%) เสียงออง (๓.๑๕%) เสียงอ้ง (๒.๕๓%) และเสียง อน กับเสียง อาง ซึ่งมีปรากฏเท่ากันคือ ๒.๔๗% ส่วนเสียงที่ใช้บ่อยที่สุดมีอยู่ ๔ เสียง คือ เสียง อบ เสียง อวม เสียง อิ เสียง เอ็ก เสียง เอ็ด เสียง เอม เสียง เออ เสียง เอี่ยม และ เสียง แอะ ซึ่งมีปรากฏเท่ากันเพียง 60% เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบนิราศแต่ละเรื่องแล้วจะเห็นว่าสอดคล้องกับผลรวมทั้งหมด กล่าวคือเสียงซึ่งใช้เป็นสัมผัสระหว่างบทมากที่สุด ๑๑ เสียง ดังกล่าวข้างต้นนั้นปรากฏมีใช้อยู่ในนิราศเกือบทุกเรื่อง ดังนั้นจึงสรุปลักษณะกลอนของสุนทรภู่ได้อีกประการหนึ่งว่า นิยมใช้เสียง อัย และเสียง อา เป็นเสียงสัมผัสระหว่างบทมากที่สุด และนิยมใช้เสียง อาย เสียง อัน เสียง ออน เสียง อาน เสียง อิ เสียง ออง เสียง อ้ง เสียง อน และเสียง อาง เป็นเสียงสัมผัสระหว่างบทมากพอเป็นที่สังเกตเห็นได้

๔. คำอุทานที่ปรากฏเสมอ

จากการแจกนับกลอนนิราศของสุนทรภู่ทุกเรื่องและทุกวรรคแล้ว ปรากฏผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังตารางต่อไปนี้

ตาราง ๑๒. แสดงคำอุทานที่ปรากฏ

คำอุทาน	จำนวนแห่งและอัตราส่วนร้อย							
	นิราศ เมืองแกลง		นิราศ พระบาท		นิราศ ภูเขาทอง		ว่าพันพิลาป	
โอ้	27	52.94	24	48.00	17	73.91	20	66.67
สังเวช	2	3.92	1	2.00	—	—	—	—
นิจจา	1	1.96	2	4.00	1	4.35	—	—
เอ๋ย	4	7.84	4	8.00	1	4.35	1	3.33
อนาถ	4	7.84	3	6.00	1	4.35	—	—
สงสาร	4	7.84	1	2.00	—	—	3	10.00
อาลัย	3	5.88	2	4.00	1	4.35	3	10.00
เสียดาย	3	5.88	2	4.00	1	4.35	1	3.33
ใจหาย	2	3.92	5	10.00	—	—	—	—
เวทนา	1	1.96	2	4.00	—	—	—	—
อนิจจา	—	—	1	2.00	—	—	—	—
อนิจจัง	—	—	1	2.00	—	—	—	—
อกเอ๋ย	—	—	2	4.00	1	4.35	1	3.33
นิจจาเอ๋ย	—	—	—	—	—	—	1	3.33
รวม	51	100	50	100	23	100	30	100

ตาราง ๑๒. (ต่อ)

อุทยานคำ	จำนวนแห่งและอัตราส่วนร้อยละ									
	นิราศ วัดเจ้าฟ้า		นิราศ อิเหนา		นิราศ พระปรีชา		นิราศ เมืองเพชร		รวม	
ไอ	19	47.50	22	56.41	40	81.63	27	60.00	196	59.94
สังเวช	1	2.50	—	—	—	—	—	—	4	1.22
นิจจา	3	7.50	—	—	—	—	4	8.89	11	3.36
เอ๋ย	5	12.50	14	35.90	4	8.16	8	17.78	41	12.54
อนาถ	1	2.50	—	—	1	2.04	—	—	10	3.06
สงสาร	2	5.00	—	—	1	2.04	—	—	11	3.36
อาตย์	3	7.50	1	2.56	2	4.08	1	2.22	16	4.89
เสียตาย	4	10.00	1	2.56	1	2.04	—	—	13	3.98
ใจหาย	2	5.00	1	2.56	—	—	1	2.22	11	3.36
เวทนา	—	—	—	—	—	—	—	—	3	.92
อนิจจา	—	—	—	—	—	—	—	—	1	.31
อนิจจัง	—	—	—	—	—	—	—	—	1	.31
อกเอ๋ย	—	—	—	—	—	—	4	8.89	8	2.44
นิจจาเอ๋ย	—	—	—	—	—	—	—	—	1	.31
รวม	40	100	39	100	49	100	45	100	327	100

จากตาราง ๑๒. แสดงว่าคำอุทานที่สุนทรภู่ใช้มากที่สุดคือคำว่า ไอ (๕๔.๕๔%) รองลงมาคือคำว่า เอ๋ย (๑๒.๕๔%) คำว่า อาตย์ (๔.๘๔%) คำว่าเสียตาย (๓.๔๘%) และคำว่า นิจจา สงสาร ใจหาย ซึ่งใช้มากเท่ากัน คือ ๓.๓๖% นอกจากนั้นเป็นคำที่ใช้บ้าง คือ อนาถ (๓.๐๖%) อกเอ๋ย (๒.๔๔%) สังเวช (๑.๒๒%) เวทนา (.๔๒%) และคำว่า อนิจจา อนิจจัง นิจจาเอ๋ย ใช้บ้างที่สุดคือ .๓๑% เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบนิราศแต่ละเรื่องแล้วจะเห็นว่าคำว่า ไอ นั้นใช้มากที่สุดทุกเรื่อง คำว่า เอ๋ย ใช้มารองลงมาเป็นอันดับสอง ยกเว้นว่าพันพิลาปเรื่องเดียวที่คำว่าเอ๋ยมิได้ใช้มากเป็นอันดับสอง ส่วนคำอื่น ๆ นอกจากนั้นมิได้มีลักษณะสอดคล้องกับผลรวมทั้งหมดที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้น จึงสรุปลักษณะกลอนของสุนทรภู่ได้อีกประการหนึ่งว่าจะมีคำอุทานที่ใช้เสมอคือคำว่า ไอ และ คำว่า เอ๋ย

๔. การบรรจุใจความในวรรค

จากการแจกแนบกลอนนิเวศของสุนทรภู่ทุกเรื่องและทุกวรรคแล้วปรากฏว่าใจความในวรรคของกลอนทุกวรรคมีทั้งความบรรจุอย่างสิ้นเชิงใจความ ดังนั้นจึงสรุปลักษณะกลอนของสุนทรภู่ได้อีกประการหนึ่งว่า การบรรจุใจความในวรรคจะสิ้นสุดทั้งความภายในวรรคนั้น ๆ สุนทรภู่จะไม่เขียนกลอนที่มีทั้งความไม่สิ้นสุดภายในวรรคเลย.

จากผลการวิเคราะห์กลอนของสุนทรภู่ที่ได้เสนอมาทันทีพอจะสรุปลักษณะกลอนของสุนทรภู่ได้ ดังนี้

๑. จำนวนพยางค์ในกลอนแต่ละวรรค กลอนแต่ละวรรคของสุนทรภู่จะมีจำนวน ๘ หรือ ๔ พยางค์ สุนทรภู่จะไม่เขียนกลอนที่มีจำนวนพยางค์น้อยกว่าวรรคละ ๘ พยางค์หรือมากกว่าวรรคละ ๑๑ พยางค์เลย

๒. ช่วงจังหวะของกลอนในแต่ละวรรค สุนทรภู่แบ่งจำนวนคำในวรรคออกเป็นระยะหรือจัดช่วงจังหวะของกลอนนับได้ทั้งหมด ๑๑ แบบ แต่แบบที่ใช้มากที่สุดจนเป็นลักษณะประจำของสุนทรภู่ได้ คือช่วงจังหวะแบบ ๓/๒/๓ (วรรคละ ๘ พยางค์) และแบบ ๓/๓/๓ (วรรคละ ๙ พยางค์)

๓. ตำแหน่งของสัมผัสนอกในกลอนวรรคที่ ๒ ซึ่งรับจากวรรคที่ ๑ และในกลอนวรรคที่ ๔ ซึ่งรับจากวรรคที่ ๓ การส่งสัมผัสออกจากกลอนวรรคที่ ๑ หรือวรรคที่ ๓ ไปยังกลอนวรรคที่ ๒ หรือวรรคที่ ๔ ตามลำดับนั้น สุนทรภู่จะส่งไปยังพยางค์ที่ ๓ ของวรรคถัดไปเสมอ จะส่งไปยังพยางค์อื่นเช่นพยางค์ที่ ๒ พยางค์ที่ ๔ พยางค์ที่ ๕ พยางค์ที่ ๖ และพยางค์ที่ ๗ บ้างแต่เพียงเล็กน้อย นอกเหนือจากพยางค์ดังกล่าวแล้ว สุนทรภู่จะไม่ส่งสัมผัสนอกไปยังพยางค์ใดอีกเลย

๔. ลักษณะสัมผัสในของกลอนวรรคที่ ๑ และวรรคที่ ๓ สุนทรภู่เขียนกลอนวรรคที่ ๑ และวรรคที่ ๓ ให้มีสัมผัสในเสมอ และเป็นสัมผัสสระทั้ง ๒ ช่วง คือช่วงแรกและช่วงหลัง

๕. ลักษณะสัมผัสในของกลอนวรรคที่ ๒ และวรรคที่ ๔ สุนทรภู่เขียนกลอนวรรคที่ ๒ และวรรคที่ ๔ ให้ช่วงแรกเป็นสัมผัสพยัญชนะ หรือไม่มีสัมผัสบ้างเล็กน้อย ส่วนกลอนช่วงหลังเป็นสัมผัสสระเสมอ

๖. เสียงวรรณยุกต์ของคำท้ายวรรคในวรรคที่ ๑ วรรคที่ ๒ วรรคที่ ๓ และวรรคที่ ๔ สุนทรภู่นิยมใช้เสียงโทกับเสียงเอก เป็นเสียงคำท้ายวรรคที่ ๑ มากที่สุด และนิยมใช้เสียงตรีกับเสียงจัตวาบ้างพอสมควร ส่วนเสียงสามัญนั้นไม่นิยมใช้

คำท้ายวรรคที่ ๒ สุนทรภู่นิยมให้เป็นเสียงจัตวามากที่สุด และใช้เสียงเอกกับเสียงโทบ้างเป็นบางครั้ง ส่วนเสียงสามัญและเสียงตรีนั้นสุนทรภู่ไม่ใช้เป็นเสียงคำท้ายวรรคที่ ๒ เลย

คำท้ายวรรคที่ ๓ สุนทรภู่นิยมให้เป็นเสียงสามัญมากที่สุด และใช้เสียงตรีเป็นเสียงคำท้าย
วรรคที่ ๓ บ้างเป็นบางครั้ง ส่วนเสียงอื่น ๆ นอกจากนี้ สุนทรภู่ไม่ใช้เลย

คำท้ายวรรคที่ ๔ สุนทรภู่ให้เป็นเสียงสามัญมากที่สุดเช่นเดียวกับคำท้ายวรรคที่ ๓ และ
ใช้เสียงตรีบ้างเป็นบางครั้ง นอกจากนั้นแล้วสุนทรภู่ไม่นิยมใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่ใช้เสียงจัตวาเป็น
เสียงคำท้ายวรรคที่ ๔ เลย

๗. เสียงซึ่งใช้เป็นสัมผัสระหว่างบท สุนทรภู่นิยมใช้เสียง อัย และเสียง อา เป็น
เสียงสัมผัสระหว่างบทมากที่สุด และนิยมใช้เสียง อาย เสียง อัน เสียง อนัน เสียง อาณ เสียง อี เสียง
ออง เสียง อัง เสียง อน และ เสียง อาจ เป็นเสียงสัมผัสระหว่างบทมากพอเป็นที่สังเกตเห็นได้

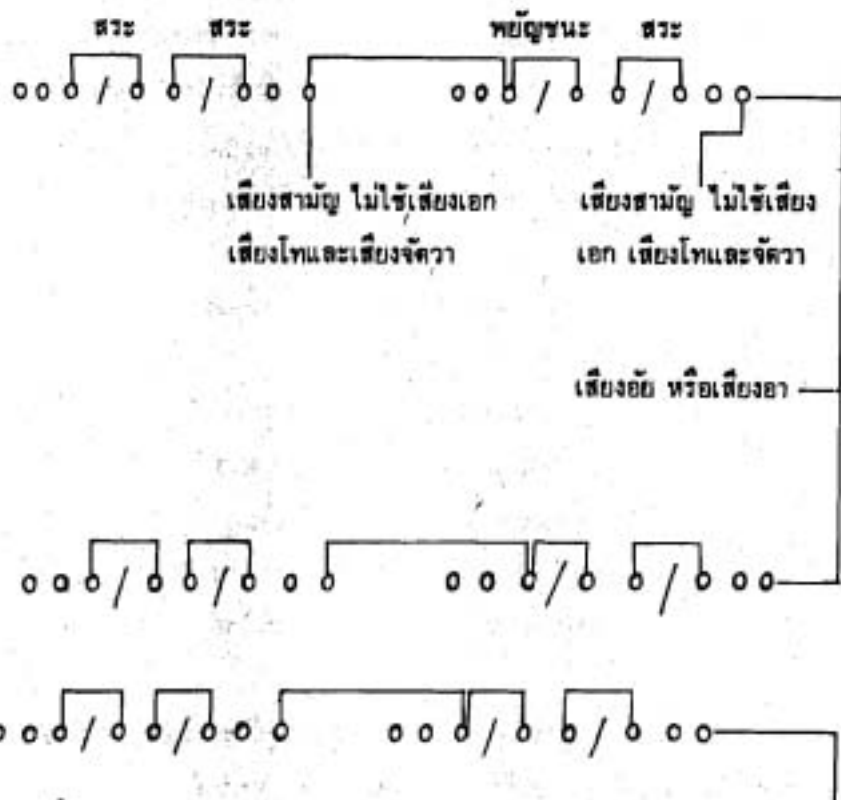
๘. คำอุทานที่ปรากฏเสมอ สุนทรภู่ติดคำอุทานซึ่งแสดงอารมณ์หรือความรู้สึกอยู่ ๒ คำ
คือคำว่า โอ และคำว่า เอ๋ย เป็นคำที่สุนทรภู่ใช้มากที่สุดและใช้ในนิราศทุกเรื่อง

๙. การบรรจุใจความในวรรค สุนทรภู่จะเขียนกลอนที่มีหัวความสิ้นสุดภายในวรรค
เท่านั้น ดังนั้นกลอนทุกวรรคของท่านจึงมีความหมายซึ่งทำให้เข้าใจได้ในกลอนวรรคนั้น ๆ โดยไม่ต้อง
อาศัยข้อความในกลอนวรรคอื่นเลย

ลักษณะกลอนของสุนทรภู่ซึ่งได้จากการค้นคว้าดังกล่าว สามารถแสดงเป็นแผนผังได้ดังนี้

วรรคที่ ๓
และวรรคที่ ๔

ลักษณะโคลงของสุนทรภู่

โคลงที่สุนทรภู่แต่งในนิราศสุพรรณเป็นโคลงสี่สุภาพ แต่เป็นโคลงสี่สุภาพที่มีลักษณะพิเศษ นอกเหนือไปจากโคลงสี่สุภาพที่กวีนิยมแต่งกันโดยทั่วไป ดังจะชี้ให้เห็นลักษณะซึ่งปรากฏในโคลงของ สุนทรภู้อย่างสม่ำเสมอ คือไปนี้

๑. คณะหรือจำนวนคำในแต่ละบาท สุนทรภู่ใช้คำในแต่ละบาทอย่างคงที่คือวรรคหน้า ๕ คำ วรรคหลัง ๒ คำหรือ ๔ คำแล้วแต่กรณี แต่สุนทรภู่นิยมรวบคำอยู่เสมอ เช่นคำว่า ระวัง ละทัย สุขันท์ รัตมิ บึงแจก ฯลฯ รวบเป็นคำเดียว หรือ คำว่า กระตึกกระเคียว กระหนองกระแทง จูญจวิธ ทะเยอทะยาน ฯลฯ รวบเป็น ๒ คำ เป็นต้น ยกตัวอย่างเช่น

ยลย่านบ้านหนึ่งนั้น	แนะนาม
วัดสว่างอารมณ์อาราม	วันไม้
สว่างแต่ที่พืยาม	มีตมิด จิตเอย
ห่อนสว่างอย่างไ้	ชื่ออ้างสว่างอารมณ์
โพพระยาทำตถึงด้วน	ล้อเกวียน
ไฟไหม้ไม้เต็งตะเคียน	ตรบบัง

ซีกซากกระบอกกระเบียน

กระเบากระแบก กระบกแสบ

เฮลาฮลอคฮลัคฮลั้ง

เหล่าไม้ไผ่กระสินธุ์

๒. คำเอกคำโท สุนทรภู่เคร่งครัดเรื่องความครบถ้วนและความถูกต้องตามตำแหน่งของคำเอกคำโทมาก ดังนั้นจึงได้ใช้วิธีการสลับคำเอกคำโท การใช้เอกโทสโทส และใช้คำตายแทนคำเอก อยู่เสมอ ดังนี้

๒.๑ การสลับคำเอกคำโท ในโคลงบาทที่ ๑ ของสุนทรภู่มักจะสลับคำเอกคำโทอยู่เสมอ เช่น

— เคียนสกนกร้องแว้ง	สุวียง
— ถึงบ้านศาลเสียนว่า	ท่าศาล
— ราตรีพิน้องอ่อน	เอ็นคู่
— วิ่งปรานบ้านวันว่าง	วางเวง
— อ้างวังกลางน้ำร่วม	ลมโซย

ฯลฯ

๒.๒ การใช้เอกโทสโทส สุนทรภู่มักจะแปดรูปวรรณยุกต์ของคำเพื่อให้ได้คำเอกคำโทครบถ้วนอยู่บ่อย ๆ และใช้กับโคลงแทบทุกบาท ดังเช่น

— เนื้ออ่อนห่อนชูเนื้อ	น้องหญิง (ชูคือสู้)
— ไครที่พี่เป็นมี	พี่ไต่ถ้อยครัน (มีคือ พี่)
— สิบช่างทางพุทธพงศ์	ผ่องแม้ว (ช่าง คือ สว่าง)
— ติบหันนั้นแหละเห็ด	ตระดาการ (เห็ด คือ เล่ห์)
— สองย่องสองเรือนราย	ไวกล้วย (ย่อง คือ ห้อง)

ฯลฯ

๒.๓ การใช้คำตายแทนคำเอก ตามปกติสุนทรภู่ก็ใช้คำเอกเสมอ แต่มีหลายแห่งที่ใช้คำตายแทน เช่น

— ล่วงทางบางบ้านตะ	ศิธร (ตะ)
— รุ่งเช้าเบาอกฮัน	โศกสบาย (อก)
— บนทวิทย์รักกับดินกล้า	กล่าวคล้ายคำยวง (ทวิทย์)
— เหมือนเม็ดเพชรวิคณวาย	รอบก้อย (เม็ด รอบ)
— บ่วงรักคักพี่ต้อง	ติดให้ไขแรง (รัก)

ฯลฯ

๓. สัมผัสใน สุนทรภู่นิยมใช้สัมผัสในที่ที่เป็นสัมผัสอักษร เช่นเดียวกับกวีอื่นๆ แต่ได้เพิ่มสัมผัสสระขึ้นอีก ดังนี้

๓.๑. สัมผัสสระระหว่างคำที่ ๒ กับคำที่ ๓ ของโคลงทุก ๆ บาท เช่น

กา เขียวเขียว ว้าว่อน	เวหา
ว่อนว้ายหมายมัจฉา	โอบได้
ขุนนางอย่างเฉียวกา	กินสัตว์ สูเอย
โจนจับปรับไหมใช้	เช่นรำคำดี
ยางเจ้าราชจับจ้อง	จิกปลา
กินเล่นเป็นภักษา	สุขดำ
ตระลาการทวนศรทรา	ถือศัตย์ สวัสดิ์แย
บนหวิพย์กัณธินกธำ	กล่าวคล้ายฝ่ายยาง

๓.๒ สัมผัสสระระหว่างคำที่ ๘ กับคำที่ ๘ ของบาทสุดท้าย เช่น

— เย็นค่าน้ำค้างฟุ้ง	ฟากฟ้าสากด
— บ่วงรักคักก็ต้อง	ติดให้ ใช้แรง
— ออกฟันและได้	ดูอย่างอย่างปุ่น
— กำจัดศัตรูแมน	มุ่งร้ายคายเอง
— ข้าเช่นปลาอย่าต้อง	แต่งแต้มแก้มสมร

ฯลฯ

๓.๓ สัมผัสสระระหว่างคำสุดท้ายของบาทกับคำแรกของคำสร้อย เช่น

— เนื่อนนัยค้อยสนอมเชย	เชือนชื่น อื่นแม่
— เจ้าคนสุพรรณบุรี	เรือเบียดว เดียวเอย
— บอนบางกอกออกแสง	เทตือแม่ แม่เอย
— สุริที่ราหวั	วานช่วย ค้วยนย
— สลิดสลาตสลับปลา	ซ่อนลูก พลุณย

ฯลฯ

๓.๔ สัมผัสข้ามวรรค สุนทรภู่นิยมให้มีสัมผัสข้ามวรรคทุกบาท เช่นเดียวกับกวีอื่นๆ แต่บางบาทโดยเฉพาะบาทที่ ๑ สุนทรภู่มักจะให้เป็นสัมผัสสระ เช่น

— บางพวยท้ายกิ่งช่อง	คลองนี้
— ชมนกมักคบช้อน	บอนแซง
— บางสามศาลเจ้า ช้าง	ปางหลัง
— ถึงบ้านค่านคักคัง	ฝั่งกระแซ
— แก้มข้าดำที่แก้ม	แต้มดำ

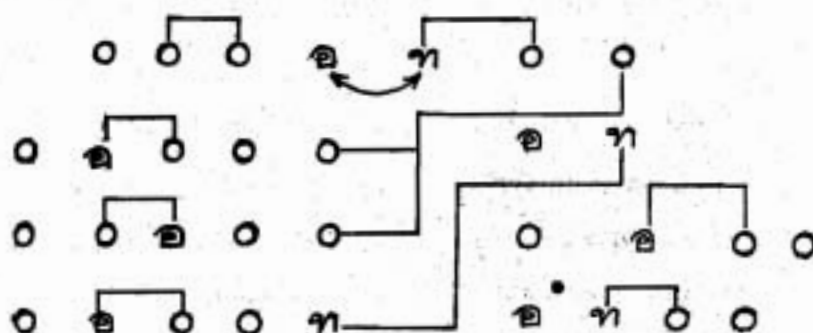
๖๘๖

4. คำสร้อย สุนทรภู่จะใช้คำสร้อยในโคลงบาทที่ ๓ เสมอ และเกือบจะไม่ใช้คำสร้อยในบาทที่ ๑ เลย คำสร้อยที่ใช้นั้นคำคั่นเป็นคำที่มีความหมายเพื่อต่อคำข้างหน้าให้ได้ความครบ ส่วนคำท้ายเป็นคำเสริมให้เต็มซึ่งสุนทรภู่มักจะใช้คำว่า "เอ๋ย" และ "แยะ" มากกว่าคำอื่น ๆ อย่างเห็นได้ชัด เช่น

— ผู้เฒ่าเฒ่าเฒ่องลือ	เหล็กที่ ตีเอ๋ย
— เวียนคังผิงสาคร	คนเจียน เขียนเอ๋ย
— เจ้าโกธโกแป้ววปวรี	ปวรีว่อน ว่อนแยะ
— คอกควงว่วงวั้นระเหย	หอมกลิ่น ระวั้นแยะ
— เงามไผ่ใหญ่อย่างสูง	เย็นเยียบ เยียบเอ๋ย

๖๘๖

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จึงพอจะเขียนแผนผังแสดงลักษณะโคลงดีสุภาพของสุนทรภู่ได้ดังนี้

ลักษณะภาพลักษณ์ของสุนทรภู่

ภาพลักษณ์ของสุนทรภู่มิลักษณะพิเศษแตกต่างจากภาพลักษณ์ของผู้อื่นตรงที่มีช่วงจังหวะและสัมผัสในสม่ำเสมอราบเรียบ สัมผัสในที่สุนทรภู่ใช้จะเป็นสัมผัสสระมากกว่าสัมผัสพยัญชนะ แต่ถ้าเป็นไปได้ สุนทรภู่ก็จะใช้สัมผัสทั้ง ๒ ชนิด ตัวอย่างเช่น

๑. ภาพขัณฑ์ ๑๑

ไพร่ฟ้าปราชัย

ทำไว้เขาไถนา

อยู่มาหมู่ข้าเฝ้า

ที่หน้าคาคติ

เขาบุรีกับปริดา

ได้เข้าปลาและสาธิต

ก็หาเยาวนารี

ท่ามะโหรีที่เคหา

๒. ภาพขัณฑ์ ๑๖

ระวิงตัวกลวัศรหนูเอ๋ย

กุเคยเข็ดหลาบขวานเขวียว

พันทนต์ปวดแสบแปลบเสียว

อย่าเที่ยวเล่นหลงจงจำ

ไม้เวียวเจียวเหลว

หยิกซ้ำซ้ำเขียว

๓. ภาพขัณฑ์ ๒๘

วันนั้นจันทร์

นิตรากร

เป็นบวิวาร

เห็นสันคันทิ

โนป่าท่าธาร

มาดิลีบ้าน

ใบก้านอรชร

เย็นฉ่ำน้ำฟ้า

ขึ้นชะผกา

วายุพาจร

สารพันจันอิน

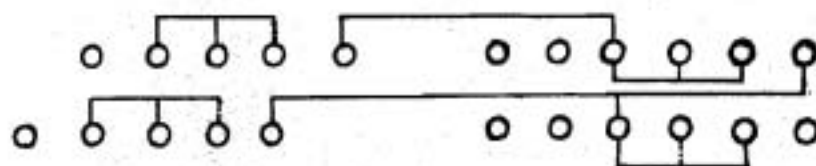
วันกลิ่นเกษร

แต่นตอกลอว์ออน

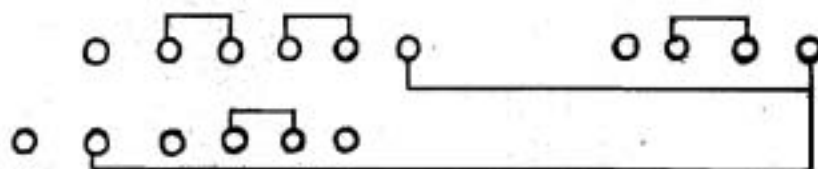
ว่าวอันเวียนระวัน

จากตัวอย่างที่ยกมานี้ จึงพอจะเขียนแผนผังแสดงลักษณะภาพขัณฑ์ของสุนทรภู่ได้ดังต่อไปนี้

ภาพขัณฑ์ ๑๑

ภาพขัณฑ์ ๑๖

ภาพขัณฑ์ ๒๘

